

Kastilya-León Kralları III. Fernando (1217-1252) ve X. Alfonso Devirlerinde (1252-1284) İspanyol Edebiyatı'nda İslâm/Doğu Etkisi

Enes Şanal

0000-0001-7603-490X

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

ror.org/024nx4843

enes.sanal@ikcu.edu.tr

Öz

Müslümanlar Medine merkezli İslâm Devleti'nin kurulmasını takip eden süreçte Arap Yarımadası, Irak, İran, Mısır, Fas ve Endülüs gibi geniş coğrafyalarda hükümlanlık kurmakla kalmayıp bu bölgelerin gayrimüslim halklarıyla bir arada yaşamaya başlayıp onlarla asırlar boyunca devam edecek olan beşeri ilişkiler geliştirdiler. Bu kültürler arası ilişkilerin en yoğun yaşandığı alanlardan biri de şüphesiz bilim hayatıydı. Müslümanlar, ilk asırlardan itibaren sahip oldukları ilmî birikimin yanı sıra diğer milletlerin medeni mirasından da istifade ettiler. Farklı bilim dallarında olduğu gibi edebiyat alanında da Müslümanlar Arap, Fars ve Hint edebî geleneklerinden beslenerek güçlü bir sentez ortaya koyarak İslâm Edebiyatı'nın temellerini attılar. Özellikle Abbasîler'in ilk devirlerinde Müslüman edipler tarafından önemli eserler telif edilmesinin yanı sıra Sanskritçe, Pehlevi ve Süryanice'den çok sayıda edebî eser Arapça'ya kazandırıldı. Farklı dillerden Arapça'ya kazandırılan hikâye ve masal türü edebî eserler zamanla Endülüs'e ulaşarak bölgedeki Müslümanların ilgisini çekti. Doğu İslâm dünyasından (Maşrik) Endülüs'e ulaşan ve zamanla Hristiyan İspanya'ya taşınan doğu menşeli *Kelile ve Dimne*, *Binbir Gece Masalları* ve *Sindbad Hikâyeleri* gibi edebî eserler XIII. asra gelindiğinde Kastilya-León Kralları III. Fernando (614/1217-650/1252) ve X. Alfonso'nun (650/1252-683/1284) himayesinde Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edildi. Böylece Doğu-İslâm menşeli eserler ilk kez Avrupa'da yerel bir dile taşınmış oldu. Bu Arapça eserler, Endülüs üzerinden ilk olarak Hristiyan İspanya'ya, ardından ise Avrupa'nın diğer bölgelerine tercümeler aracılığıyla tanıtılarak müteakip yıllarda Don Juan Manuel ve Ramon Llull gibi Ortaçağ yazarlarına kaynaklık ederken modern Batı Edebiyatı'nda da pek çok yazara ilham oldu. Bu makale, Ortaçağ İslâm dünyasında telif edilen ya da Hint ve Fars Edebiyatı'nın mahsulü olup Arapça'ya tercüme edilerek Müslümanlar arasında popüler hale gelen edebî eserlerin Kastilya-León kralları III. Fernando ve X. Alfonso devirlerinde Endülüs üzerinden Hristiyan İspanya topraklarına taşınma, buradaki resepsiyon (alımlama) ve asimilasyon (özümseme) sürecini devrin Kastilyaca ve Arapça kaynakları ışığında ele almaktadır. Bu bağlamda Kastilya-León kralları III. Fernando'nun ve X. Alfonso'nun teşvikleriyle Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edilen mezkûr eserlerin takip eden yıllarda İspanyol Edebiyatı'nda ne gibi yansımaları olduğu tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Endülüs Edebiyatı; İslâm Edebiyatı; Endülüs; X. Alfonso; Kelile ve Dimne

Öne Çıkanlar

- Sekiz asırlık Müslüman hâkimiyeti devrinde Endülüs coğrafyasında çok sayıda Müslüman edibin yetiştiği ve yazdıkları eserlerle bölgedeki Hristiyanlara edebîyat alanında örnek teşkil ettiği bilinmektedir.
- Edebîyatın farklı türlerinde Arapça eserlerin üretilmesiyle gelişen Endülüs Edebîyatı, erken devirlerden itibaren bölgedeki Hristiyanlar arasında ilgi görmeye başladı.
- Endülüs coğrafyasındaki Arapça edebî eserlerin özellikle XII. asırdan itibaren Hristiyan İspanya’da ve Avrupa’nın diğer bölgelerindeki edebî çevrelerde tanındığı anlaşılmaktadır.
- Kastilya-León kralları III. Fernando (1217-1252) ve X. Alfonso (1252-1284) devirlerinde Arapça’dan Kastilyaca’ya tercüme edilen eserler tetkik edilmiştir.
- Kastilya-León kralları III. Fernando’nun ve X. Alfonso’nun saltanat yılları gerek Hristiyan
- İspanya’da gerek Avrupa’da Arapça eserlerin tanındığı ve İslâm/Doğu etkisinin açıkça görüldüğü edebî eserlerin üretildiği sürecin en önemli aşamalarından biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Atıf Bilgisi

Şanal, Enes. “Kastilya-León Kralları III. Fernando (1217-1252) ve X. Alfonso Devirlerinde (1252-1284) İspanyol Edebiyatı’nda İslâm/Doğu Etkisi”. *Eskiyeni* 58 (Eylül 2025), 1179-1202.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674610>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	12 Nisan 2025
Kabul Tarihi	10 Eylül 2025
Yayın Tarihi	30 Eylül 2025
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0

Islamic/Eastern Influence in Spanish Literature during the Reigns of Castile-León Kings Fernando III (1217-1252) and Alfonso X (1252-1284)

Enes Şanal

0000-0001-7603-490X

Izmir Katip Celebi University, Faculty of Social and Human Sciences, Department of Medieval History, Izmir, Türkiye
[ror.org/024nx4843](https://orcid.org/024nx4843)
enes.sanal@ikcu.edu.tr

Abstract

In the period following the establishment of the Madina-based Islamic State, Muslims not only established sovereignty in vast geographies such as the Arabian Peninsula, Iraq, Iran, Egypt, Morocco and Al-Andalus but also began to coexist together with the non-Muslim peoples of these regions, developing human relations with them that would endure for centuries. It is evident that intercultural relations were most intense in the domain of intellectual life. Muslims have derived considerable benefit from the scientific and cultural achievements of other civilisations since the earliest centuries. In the realm of literature, as in different branches of science, Muslims laid the foundations of Islamic literature by creating a strong synthesis by feeding on Arabic, Persian and Indian literary traditions. Especially in the early Abbasid period, important works were written by Muslim writers and numerous literary works from Sanskrit, Pahlawi and Syriac were translated into Arabic. Literary works in the form of stories and tales, which were translated into Arabic from variety of languages, reached Al-Andalus in time and attracted the attention of Muslims in the region. Literary works of eastern origin including *Kalila wa-Dimna*, *Thousand and One Nights Tales* and *Sindbad*, which were transmitted to Al-Andalus from the eastern Islamic world (Mashriq) and subsequently brought to Christian Spain in time, were translated from Arabic into Castilian under the patronage of the Castile-Leon Kings Ferdinand III (614/1217-650/1252) and Alfonso X (650/1252-683/1284) in the 13th century. This was the inaugural instance of works of Eastern-origin were translated into a vernacular language within the European continent. These Arabic works were first introduced to Christian Spain through al-Andalus and then to other parts of Europe through translations, and in the following years they became the source for medieval writers such as Don Juan Manuel and Ramon Llull and inspired many writers in modern Western literature. The present article analyzes the process of reception and assimilation of literary works, which were either composed in the Medieval Islamic world or were the products of Indian and Persian literature and became popular among Muslims through their translation into Arabic, during the reigns of the Castilian-Leonian kings Ferdinand III and Alfonso X, through Al-Andalus to Christian Spain, in the light of the Castilian and Arabic sources of the period. In this context, the focus will be on ascertaining the impact of the aforementioned translated works, which were translated from Arabic into Castilian with the encouragement of the Castilian-Leonian kings Ferdinand III and Alfonso X, had on Spanish literature in the following years.

Keywords

The Literature of al-Andalus; Islamic Literature; al-Andalus; Alfonso X; *Kalila and Dimna*

Highlights

- It is evident that throughout the period Muslim domainion, which extended over several centuries, numerous Muslim literary figures were educated in al-Andalus and their works set an example for the Christians in the region in the field of literature.
- The literature of al-Andalus, which developed alongsidde the production of Arabic works in various. liricaly genres and began to attract the attention of Christians from the early on.
- It is understood that the Arabic literary works in al-Andalus gained recognition in the literary circles in Christian Spain and elsewhere in Europe, particularly from the 12th century onwards.
- The works translated from Arabic into Castilian during the reigns of the Castilian-León kings Ferdinand III (1217-1252) and Alfonso X (1252-1284) were analysed.
- It is concluded that the reigns of the Castilian-León kings Fernando III and Alfonso X were one of the most important phases in the recognition of Arabic works in both Christian Spain and Europe, resulting in literary works with clear Islamic/Eastern influences.

Citation

Şanal, Enes. "Islamic/Eastern Influence in Spanish Literature during the Reigns of Castile-León Kings Fernando III (1217-1252) and Alfonso X (1252-1284)". *Eskiyei* 58 (September 2025), 1179-1202. <https://doi.org/10.37697/eskiyei.1674610>

Article Information

<i>Date of submission</i>	12 April 2024
<i>Date of acceptance</i>	10 September 2025
<i>Date of publication</i>	30 September 2025
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

İslâm'ın nevezhûr bir din olarak Arap Yarımadası'nda yayılmasını takip eden yüz yıllık süreçte Müslümanlar Irak, Suriye, İran, Mısır, Fas, Endülüs ve Hindistan gibi coğrafyaları teşmil edecek şekilde doğuda Çin sınırı batıda ise Endülüs'e kadar ilerleyerek bu bölgelerde hükümlanlık kurdular. İslâm hâkimiyetinin yaşanmaya başladığı bu topraklar daha önceki devirlerden tevarüs eden belli bir ilmî ve kültürel birikime ev sahipliği yaptı. İslâm'ın ortaya çıkışını takip eden yıllardan itibaren Müslümanlar bilimin hemen her dalında olduğu gibi edebîyata da yoğun bir ilgi gösterdiler. Farklı bölgelerde yetişen Müslüman ediplerin edebî faaliyetleri ve kadîm edebî birikime sahip olan Hint ve İran edebî geleneklerden beslenilmesi sayesinde İslâm Edebîyatı zamanla büyük bir gelişim gösterdi. Emevîler devrinde önemli gelişmeler yaşansa da İslâm Edebîyatı Abbâsîler devrinin (133-567/750-1258) ilk asırlarında altın çağını yaşadı. Abbâsîler'in kurulmasını takip eden bir asırlık süre zarfında Doğu kökenli bazı edebî eserler Pehlevî ve Sanskritçe gibi muhtelif dillerden Arapça'ya tercüme edilirken aynı devirlerde Müslüman edipler tarafından da birçok önemli eser üretildi.¹

VIII. asırdan itibaren başta Abbâsî toprakları olmak üzere İslâm hâkimiyeti altındaki coğrafyalarda edebîyat alanında faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Arap Yarımadası, Irak, Suriye, İran, Mısır ve Mağrib gibi coğrafyalarda yaşayan Müslüman edipler, ürettikleri eserlerle kısa bir zaman içerisinde zengin bir edebîyat literatürünün oluşmasına katkı sağladılar. Şiir, masal ve hikâye gibi türlerde Arapça ile Farsça gibi dillerde telif edilen eserler, zamanla İslâm idaresi altında yaşayan Hristiyanlar ve Yahudiler arasında da ilgi görmeye başladı.

1. Endülüs Edebîyatı'nın Doğuşu ve Gelişim Süreci

Endülüs'te İslâm hâkimiyetinin kurulmasını takip eden süreçte Müslümanlar birkaç asır gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde büyük bir medeniyet inşa ettiler. VIII. asırdan itibaren Endülüs bilim hayatında diğer bilim dallarında olduğu gibi edebîyat alanında önemli gelişmeler yaşandı. Edebîyatın hemen her alanında ilgi gösteren Endülüslü edipler şiir ve nesir gibi edebî formları yaygın olarak kullandılar.² Endülüs'te edebîyata gösterilen ilgi halk ile sınırlı kalmayıp zamanla idareciler arasında da görülmeye başladı. Zira Endülüs Emevî Devleti'nin bazı hükümdarları edebîyata ilgi duymanın yanında bizzat şiirler kaleme alacak kadar birikimine sahiplerdi. X. asra tarihlendirilen müellifi meçhul bir eser olan *Ahbâru Mecmua*'da Endülüs Emevî hükümdarlarından I. Hakem (ö. 207/822) ve Abdullah'ın (ö. 300/912) aşk temalı şiirler kaleme aldığı ve edebîyata büyük ilgi gösteren III. Abdurrahman'ın (ö. 350/961) ise edipleri yakın çevresindeki toplayıp onları himaye ettiği zikredilmektedir.³ X. asır Endülüs'ünde farklı konularda eserler veren çok sayıda Müslüman edibin ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin İbn Abdürabbih'in (ö. 329/940) Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman'a ithaf ettiği *el-İkdu'l-Ferid*'i Doğu İslâm dünyasının kültürel zenginliğini Endülüs'e tanıtan önemli bir eser olmasının yanında Endülüs Edebîyatı'nın ilk başyapıtları arasında yer almaktadır.⁴

¹ Labeed Ahmed Bsoul, *Translation Movement and Acculturation in the Medieval Islamic World* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 82-84.

² Roger Allen, *An Introduction to Arabic Literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 108.

³ *Ahbâru Mecmua*, thk. İbrahim Ebyari (Beyrut: Darü'l Kitâbul Mısırî, 1979), 116-119.

⁴ Mustafa Muhammed eş-Şeka, "İbn Abdürabbih", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19 (1999), 281.

Endülüs Emevî Devleti (139-423/756-1031) devrinde edebîyatın hemen her alanında yetkin olan çok sayıda edip yetişirken bu durum XI. asırda Mülûkü't-Tavâif (423-483/1031-1090) devrinde de devam etti. Kurtuba (Cordoba), Tuleytula (Toledo), İşbiliye (Sevilla) ve Sarakusta (Zaragoza) gibi şehirlerin her birinde müstakil Müslüman emirlikler kurulurken bu küçük devletleri idare eden hükümdarlar edipleri himaye etmelerinin yanında bizzat edebîyata büyük ilgi gösterdiler. Söz gelimi İşbiliye merkezli Abbâdîler Devleti'nin hükümdarı Mu'temid b. Abbâd bir şiir divanı kaleme alacak kadar edebîyata vâkıftı.⁵ Takip eden süreçte İbn Zeydun (ö. 463/1071), İbn Ammar (ö. 479/1086), İbn Hamdîs (ö. 527/1133), İbn Hafâce (ö. 533/1139) ve diğer birçok Endülüslü edip, telif ettikleri eserlerle bölgede önemli bir edebî birikimin ortaya çıkmasına öncülük ettiler.

Endülüs coğrafyasında edebîyat alanının gelişimini sağlayan en temel faktörlerden biri hükümdarların edipleri himayesiydi. Endülüslü ediplerin faaliyetlerinin yanında Endülüs Edebîyatı'nın gelişmesini sağlayan faktörlerden biri de Doğu İslâm dünyasındaki edebî birikimin Endülüs'e farklı yollarla taşınması oldu. Özellikle Abbâsîler devrinde başta Hint ve İran Edebîyatı'ndan mülhem olan Doğu kökenli edebî birikimin Arapça'ya taşınması Bağdat ve diğer Doğu İslâm şehirlerinde edebî anlamda bir zenginlik ve çeşitliliği beraberinde getirdi. Doğu kökenli masalları ihtiva eden Beydaba'nın *Kelile ve Dimne* adlı eseri Bağdat'ta Arapça'ya tercüme edilirken *Sindbad Hikâyeleri* Abbâsî topraklarında tanınmaya başlayan bir diğer önemli eseri.⁶ Abbâsî Halifesi HârûnüReşîd (ö. 194/809) devrinde ortaya çıkan *Binbir Gece Masalları* da kısa bir süre zarfında erken devirlerde Doğu İslâm Edebîyatı'nın en meşhur eserleri arasında yer aldı. Bahsi geçen bu eserler zamanla Endülüs-Doğu İslâm dünyası (Maşrik) arasında *rihle* adı verilen ilmî seyahatler gerçekleştiren âlimler vasıtasıyla Endülüs'te tanınmaya başladı.

İslâm Medeniyeti'nin altın çağı olarak kabul edilen asırlarda başta Abbâsî toprakları olmak üzere İslâm dünyasında telif ve tercüme edilen edebî eserler zamanla Endülüs'e taşınmasıyla Endülüs Edebîyatı daha da zenginleşerek derinlik kazandı. Endülüslü edipler edebîyatın farklı dallarında faaliyetlerini sürdürürken bölgede Arapça ve İslâm kültüründen etkilenen bazı gayrimüslimler de Arapça kaleme aldıkları eserlerle Endülüs Edebîyatı'nın gelişimine doğrudan katkı sağladılar. Doğu İslâm dünyasından taşınan edebî bilgi birikimiyle güçlenen Endülüs Edebîyatı'nın özellikle XI-XII. asırlardan itibaren Batı Edebîyatı'nda izlerine rastlamak mümkündür.

1.1. Hristiyanlar ve Yahudilerin Endülüs Edebîyatı'na Yönelik İlgileri

Endülüs'te neşvünema bulan İslâm Edebîyatı'nın Avrupa'daki etkileri ilk olarak İber Yarımadası'nda yaşayan gayrimüslimler üzerinde görülmeye başladı. Endülüs'te ve Hristiyan İspanya topraklarında yaşayan Hristiyanların ve Yahudilerin bir kısmının zaman içerisinde Müslümanlarla olan beşeri ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak Arapça'ya merak duydukları bilinmektedir. Bu ilgi sonucunda Endülüs'te yaşayan Hristiyanlar arasında Arapça'nın yanı sıra İslâm bilim ve kültürüne büyük ilgi duyan *Mozaraplar*⁷ (Müsta'rib) adıyla bilinen bir topluluk ortaya çıktı. Tarihi kayıtlar Hristiyanlar arasındaki bu ilginin IX.

⁵ Mu'temid İbn Abbâd, *Poesias* (Madrid: Instituto Hispano-Arabe de Cultura, 1987).

⁶ Tarek Shamma, "Translating into the Empire: The Arabic Version of Kalila wa Dimna", *The Translator* 15/1 (2009), 66.

⁷ Mozarap ifadesi, İspanyolca kökenli bir terim olup "Araplaşmış" anlamına gelmektedir. Literatürde kelimenin Arapça muadili olarak Müsta'rib ifadesi kullanılmaktadır.

asır gibi çok erken bir devre rastladığını tescillemektedir. Zira bu asırda Endülüs Emevî başkenti Kurtuba'daki Hristiyan cemaatinde saygın bir din adamı olarak öne çıkan Kurtubalı Alvarus (ö. 247/861) *Indiculus Luminosus* adlı eserinde Endülüs topraklarında yaşayan Hristiyanların İslâm Edebîyatı'na ve Arap diline gösterdikleri yoğun ilgiyi şu sözlerle ifade etmektedir:

“Dindaşlarım Arap şiir ve kıssalarını okumaktan büyük bir zevk alır, Müslüman teolog ve filozofların öğretilerini incelerler. Bunu söz konusu doktrinleri çürütmek için değil zarf ve sahih bir Arapça üslup elde etmek için yaparlar. Bugün kutsal kitaplar üzerine kaleme alınmış Latince şerhleri din adamları dışında okuyacak birisi nerede bulunabilir? İncil vaizlerini, peygamberleri veya havarileri hangi seküler inceleyip araştırır? Heyhat, yazık! Yeteneğiyle öne çıkan Hristiyan gençler Arap dili ve edebîyatından başka bir şey bilmiyor, şevkle Arapça kitaplara gönül verip onları öğreniyorlar. Muazzam kütüphaneler kurmak uğruna büyük meblağlar harcıyor ve bu edebîyatın takdire şayan olduğunu her yerde ilan ediyorlar. Oysa onlara Hristiyanlığa dair kitaplardan bahsettiğinizde size küçümseyerek bu tür kitaplara dikkat kesilmeye değmeyeceğini söyleyeceklerdir. Ne acı! Hristiyanlar kendi dillerini bile unuttu. Bin kişi arasında dostuna Latince bir mektubu doğru düzgün yazmayı bilen birisini zar zor bulursun. Fakat sıra Arapça yazmaya gelince meramını büyük bir zerafetle ifade eden ve sanatsal açıdan Arapların söylediklerinden bile daha iyi şiirler namzedden çok sayıda insan bulursun.”⁸

Endülüs'ün 93/711 yılında İslâm hâkimiyeti altına girmeye başladığı göz önünde bulundurulursa bir buçuk asır gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde İslâm Edebîyatı'nın Hristiyanlar arasında bu denli ilgi görüp popüler hale gelmesi son derece dikkat çekicidir.

XII. asır, Endülüs'te gelişen İslâm Edebîyatı, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında ilgi görmenin de ötesine geçerek onların telif ettikleri edebî eserlerde İslâmî izlerin ortaya çıkmaya başladığı bir devir olarak göze çarpmaktadır. Bu asırda yaşayan Petrus Alfonsi'nin (ö. 535/1140) eserlerinde bu izler açık bir şekilde görülebilmektedir. Moses Sefardi adıyla Huesca şehrinde dünyaya gelen bir Yahudi iken sonradan Hristiyan inancını benimseyip Petrus Alfonsi adını alan bu âlim, İber Yarımadası'nın çok dinli ve kültürlü yapısında yetişti.⁹ Hayatının önemli bir bölümünü Müslümanlarla temas halinde geçiren bu âlimin Arapça öğrendiği ve Müslüman hocalarda muhtelif konularda tahsil gördüğü düşünülmektedir.¹⁰ Onun Hristiyanlık inancını benimsedikten sonra Yahudilik ve İslâm'ı teolojik olarak çürütmek amacıyla kaleme aldığı *Dialogus Contra Iudaeos* adlı eserinin yanında *Disciplina Clericalis* adlı edebî çalışması mevcuttur. Eser din adamlarının eğitilmesi amacıyla kaleme alınmış olup otuz üç farklı hikâyeyi ihtiva etmektedir. Hristiyan yazar, bu edebî eserinin giriş kısmında çalışmasını hazırlarken Müslümanların eserlerinden ve edebî birikiminden istifade ettiğine dair şunları zikretmektedir: “Bu kitabı kısmen bilge adamların sözlerinden ve onların tavsiyelerinden, kısmen Arap atasözlerinden, öğütlerinden, masallarından, şiirlerinden, kısmen kuş ve hayvan benzetmelerinden bir araya getirdim.”¹¹

⁸ Alvaro de Córdoba, *Indiculus Luminosus*, thk. Jacques Paul Migne (Paris: Patrologia Latina, 1852), 121/513-556; Angel Gonzalez Palencia, *Historia de la Literatura Arabigo-Española* (Barcelona: Editorial Labor S.A. 1945), 295-296. Angel Gonzalez Palencia, “Endülüs'te Mozarap, Yahudi ve Aljamiado Yazını”, çev. Uğur Boran, *Şarkiyat Mecmuası* 38 (2021), 207-208.

⁹ John Tolan, “Petrus Alfonsi”, *Medieval Jewish Civilization*, ed. Norman Roth (New York: Routledge, 2003), 496.

¹⁰ Mariano Brasa Diez, “Alfonso X el Sabio y Traductores Españoles”, *Cuadernos Hispanoamericanos* 410 (1984), 23; John Tolan, “Petrus Alfonsi”, 496; Charles Tieszen, *Christian Identity amid Islam in Medieval Spain* (Leiden: Brill, 2013), 189.

¹¹ Petrus Alfonsi, *Disciplina Clericalis*, çev. William Henry Hulme (Cleveland: Reserve University, 1919), 13.

İslâm dünyasının en büyük bilim havzalarından biri olan Endülüs'te İslâm kültürüyle iç içe yetişen Petrus Alfonsi üzerindeki İslâm etkisi kaleme aldığı eserlerdeki ifadelerinden sarıh bir şekilde görülmektedir. Petrus Alfonsi'nin Ortaçağ Batı Edebîyatı'nın erken dönemlerinde kaleme alınmış en meşhur çalışmalarından biri kabul edilen bu eserinde Hristiyan edebî birikimini birtakım İslâmî malzemeye mezcettiği görülmektedir. Yazarın eserinin girişinde verdiği bilgiler doğrultusunda yapıtını hazırlarken *Kelile ve Dimne*, *Sindbad Hikâyeleri* ve *Muhtârü'l-Hikem* gibi İslâm dünyasında popüler olan eserlerden birtakım ilhamlar taşıdığı yönünde iddialar mevcuttur.¹² Bu yönüyle yapıt, Ortaçağ Batı Edebîyatı'nda İslâm/Doğu etkisinin görüldüğü ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Kurtuba Hristiyan cemaatinde saygın bir din adamı olan Kurtubalı Alvarus'un *Indiculus Luminosus* adlı eserindeki kayıtları İber Yarımadası'ndaki Hristiyanların IX. asırdan itibaren Arapça'ya ve İslâm kültürüne ilgi duyduklarına işaret ederken Petrus Alfonsi'nin ifadeleri bu etkinin XII. asırda devam ettiğini doğrulamaktadır. XIII. asırda X. Alfonso'nun emriyle hazırlanan *Estoria de España (Primera Crónica General)* adlı kronik ise XIII. asırda dahi Toledo şehrinde bir Mozarap topluluğun varlığını sürdürdüğünü tasdik etmektedir.¹³ Mozarap topluluklar Endülüs'ten Kastilya-León Krallığı topraklarına göç ederek şüphesiz ki bu yeni kültürün Hristiyan İspanya'da daha yakından tanınma sürecinde köprü vazifesi üstlendiler.

Endülüs'te neşvünema bulan İslâm Edebîyatı'nın etkisi altında kalanlar sadece bölgedeki Hristiyanlar değildi. Nitekim Endülüs Yahudileri de VIII. asırdan itibaren ortak bir muhitte yaşayıp gündelik hayatın hemen her alanında yakın temas halinde bulundukları Müslümanların dillerine ve edebiyatlarına ilgi duymaya başladılar.¹⁴ Kurtubalı Alvarus'un Hristiyanların Arapça ve İslâm Edebîyatı'na yönelik hayranlıklarını tenkit etmesine benzer şekilde bölgedeki bazı Yahudilerin de dindaşlarının Müslümanların dillerine ve edebiyatına ilgi göstermelerinden duydukları rahatsızlığı dile getirdikleri görülmektedir. İber Yarımadası'nda Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin yoğunlaştığı bir devirde yaşayan Moses b. Ezra'nın (ö. 533/1138) *Kitabu'l-Muhadara ve'l-Mudakara* adlı eserinde dindaşlarının farklı milletlerle olan temasının onları öz benliklerinden uzaklaşmalarına yol açtığına dair şu ifadelere yer vermektedir:

“Krallığımız parçalandığından ve diasporamız bölündüğünden beri, milliyetleri benimsedik, onların mezhepleri taklit ettik, yollarını izledik, davranışlarını benimsedik, karakterlerine alıştık, dillerini konuştuk ve çoğu zaman yaşam tarzlarını benimsedik.”¹⁵

İber Yarımadası'nda yaşayan bir diğer önemli Yahudi âlim Abraham b. Ezra (ö. 563/1167) ise *Keli ha-Nehoshet* adlı eserinde dindaşlarının İbranice'yi terk edip göç ettikleri coğrafyalarda başta Arapça olmak üzere diğer dilleri benimsediklerini ve böylece kendi

¹² Celia del Moral Molina, “Huellas de la Literatura Árabe Clásica en las Literaturas Europeas: Vías de Transmission”, *Confluencia de Culturas en el Mediterráneo*, ed. Francisco A. Muñoz Muñoz (Granada: Universidad de Granada Servicio de Publicaciones, 1993), 205.

¹³ Alfonso X el Sabio, *Estoria de España (Primera Crónica General)*, ed. Ramon Menendez Pidal (Madrid: Bailly-Bailliere e Hijos, 1906), 313.

¹⁴ Cumhur Ersin Adıgüzel, “Endülüs Medeniyetinin Tesirleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, 4, ed. Mehmet Özdemir, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 36.

¹⁵ Moses b. Ezra, *Kitabu'l-Muhadara ve'l-Mudakara* (Madrid: Universidad Complutense/Facultad de Filología, Doktora Tezi, 2015) (Montserrat Abumalham, Edición, traducción y estudio del Kitab Al-Muhadara Wal-Muhakara de Mose Ibn Ezra), 57.

dillerinden uzaklaştıklarını zikretmektedir.¹⁶ Arapça ile İbranice arasındaki linguistik benzerlikler, bölgede yaşayan Yahudilere Arapça'yı daha kolay öğrenme ve bu yolla İslâm bilim ve kültüründen faydalanma imkânı sağladı.¹⁷ Yarımadada Arapça'dan Latince, Kastilyaca ve İbranice gibi dillere tercüme faaliyetlerinin yoğunlaştığı XII-XIII. asırlardan itibaren Yahudiler arasında İslâm Edebîyatı'na ilgi duyanların sayısında gözle görülür bir artış meydana geldi. Diğer taraftan Kastilya-León topraklarında yaşayan Yahudilerin bir kısmı daha önceki yıllarda Müslümanlarla temas halinde oldukları için Arapça öğrenip İslâm bilim ve kültürüne büyük bir ilgi göstermekle kalmayıp bu birikimin Hristiyan İspanya'da tanınmasına katkı sağladılar.

İber Yarımadası'nda Müslümanların idaresi altındaki Endülüs topraklarıyla kuzeydeki Hristiyan İspanya toprakları arasındaki kültürel temasların tam olarak ne zaman başladığını tespit etmek güç olsa da devrin tarihi kaynakları özellikle X. asırdan itibaren Endülüs Emevî Devleti'nin yarımadadaki Hristiyan devletlerle daha önceki asırlarda başlayan diplomatik ilişkilerine ek olarak kültürel temaslarının başladığına delalet etmektedir. Örneğin Rodrigo Jimenez de Rada'nın (ö. 645/1247) X. asrın ortalarında Kastilya kraliyet ailesine mensup Şişman (Gordo) lakaplı Sancho'nun obezite tedavisi için Kurtuba'ya gelerek şifa bulduğunu zikretmesi bu durumu doğrulayan iyi bir örnektir.¹⁸ İki bölge arasında yaşanan göçler de kültürlerarası temasları güçlendiren bir diğer etkidir. Zira kuzeydeki Hristiyan krallıkların saraylarında Müslüman şairlerin, rakkaseler, hanendelere ve ozanların himaye edildiği yönünde iddialar mevcuttur.¹⁹

Endülüs'te edebîyat alanı erken devirlerden itibaren ciddi bir gelişim gösterdi. Müveşşah ve zecel gibi şiir türleri ilk asırlarda ortaya çıkıp bölge halkı arasında büyük popülerlik kazandı.²⁰ İbn Bessâm eş-Şenterînî (ö. 542/1147), *ez-Zahîre* adlı eserinde Endülüs'te müveşşah türünün ilk örneklerini IX. asırda yaşayan el-Kabrî tarafından verildiğini zikretmektedir.²¹ Müveşşah ve zecel gibi şiir türlerinin benzerleri zamanla Kastilya şiirinde de görülmeye başladı. Sözelimi müveşşah şiirinin son bölümü olan "*Harce*" adı takip eden süreçte X-XII. asırlar arasında Kastilya Edebîyatı'nda ilk aşk şiiri türünün adı olan "*Jarcha*" olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Önemli Hristiyan ediplerin yetiştiği bu çağ aynı zamanda Kastilya topraklarında İslâm Edebîyatı etkisinin daha yoğun olarak görülmeye başladığı bir süreçti.

XIII. asra kadar İspanyol Edebîyatı'nda İslâmî izlerin görüldüğü birtakım eserler üretilirken bu devirde ilk kez İslâm-Doğu kökenli edebî eserler Kastilyaca'ya tercüme edilerek İber Yarımadası'ndaki okuyucu kitlesine hitap edebildi. Hristiyanlar daha önceki asırlarda Petrus Alfonsi örneğinde görüldüğü gibi Arapça eserlere vukûfiyetleri ölçüsünde İslâm Edebîyatı'na ilgi duyarken bu yıllarda ilk kez Müslümanlar tarafından hazırlanan

¹⁶ Shlomo Sela, *Abraham İbn Ezra and the Rise of Medieval Hebrew Science* (Leiden: Brill, 2003), 105.

¹⁷ Menahem Mansoor, "Islam and Judaism: Encounters in Medieval Times", *Hebrew Studies* 26/1, (1985), 110.

¹⁸ Rodrigo Jimenez de Rada, *De Rebus Hispaniae*, çev. Juan Fernandez Valverde (Madrid: Alianza Editorial, 1989), 200-201.

¹⁹ Maria Jesus Horta, "Ortaçağ İspanyol Epik Edebiyatı Üzerinde Arap Edebiyatı Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 22 (2013), 104.

²⁰ Yasin Kahyaoglu, Fatma Zehra Mısır, "Genel Hatlarıyla Endülüs Arap Edebiyatı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2019), 77.

²¹ İbn Bessâm eş-Şenterînî, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezire*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Darü'l Fikr, 1998), 1/469.

²² Ertuğrul Önalp, *İspanyol Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Onur Yazın-Dil Merkezi, 1988), 22.

eserlere doğrudan erişim imkânına sahip oldular. Onlara bu imkânı sağlayanlar da büyük ölçüde Kastilya-León Kralları III. Fernando ve X. Alfonso oldu. Nitekim bu iki hükümdarın saltanat yıllarında Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edilen eserler özelde İber Yarımadası genelde ise Hristiyan Avrupa'da İslâm Edebîyatı'nın önemli yapıtların Batılı entelektüel çevrelerde tanınır hale gelmesine zemin hazırladı.

2. III. Fernando Devrinde (614-650/1217-1252) İslâm/Doğu Edebîyatı'na Yönelik Faaliyetler

Ortaçağ İspanyol Edebîyatı söz konusu olduğunda XII. asırda İber Yarımadası'nda kahramanlık ve aşk gibi temalarının işlendiği halk edebîyatının ilk örnekleri ortaya çıkarken XIII. asır çok önemli ediplerin yetiştiği ve takip eden asırlarda etkisi devam eden çok sayıda eserlerin üretildiği devir olarak dikkat çekti. XII. asırda Kastilyaca'nın ilk epik şiiri kabul edilen *Mío Cid Destanı* kaleme alınırken XIII. asırda *El Libro de Apolonio*, *El Libro de Alexandre* ve *El Libro de Fernan Gonzalez* gibi önemli edebî eserler verildi.²³ XIII. asır İspanyol Edebîyatı'nda Latince'nin yanı sıra Kastilyaca eserlerin üretildiği verimli bir süreç olarak göze çarpmaktadır. Daha önce şiir türünde çalışmalar üreten çok sayıda İspanyol edip faaliyet gösterirken bu asırda nesir alanında da eserlerin sayısında ciddi bir artış gözlemlendi. XIII. asrın İspanyol Edebîyatı için en önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz Endülüs'te neşvünema bulan İslâm Edebîyatı'nın farklı kanallar aracılığıyla İber Yarımadası'ndaki Hristiyanlar arasında daha yakından tanınması ve İspanyol Edebîyatı'nda İslâmî esintilerin yer aldığı ilk eserlerin verildiği bir devir olmasıydı.

VIII. asırda Müslümanların Vizigot Krallığı'nı ortadan kaldırarak İber Yarımadası'nın büyük bir kısmını fethetmesiyle bir grup Hristiyan kuzeye göç ederek Müslümanlara karşı bağımsızlık mücadelesine girişti. Vizigot soylularından olan Pelayo öncülüğünde Asturias bölgesine göç eden Hristiyanlar Müslümanlara kaybettikleri toprakları geri almayı nihai hedef olarak belirleyip “yeniden fetih” adıyla bilinen Reconquista hareketini başlattılar.²⁴ Müslümanlara karşı Kastilya Krallığı ve Aragon Krallığı gibi Hristiyan devletlerin başını çektiği askeri mücadelede VIII-X. asırlar arasında müspet başarılar elde edilmezken 478/1085 yılında Endülüs'ün en önemli şehirlerinden Toledo'nun Kastilya Kralı VI. Alfonso tarafından zaptedilmesi hareketin ilk büyük başarısı olarak tarihe geçti. VIII. asırda başlayıp bölgedeki son Müslüman devleti olan Benî Ahmer Devleti'nin ortadan kaldırıldığı 898/1492 yılına kadar devam eden Reconquista hareketine altın çağını yaşatan ise Kastilya-León Kralı III. Fernando oldu. Nitekim Müslümanların en önemli şehirleri olan Kurtuba (634/1236), Mürsiye (641/1243) ve İşbiliye (646/1248) kraliyet topraklarına katan kral, böylece bu topraklarda asırlardır varlığını sürdüren Müslümanların ilmî ve kültürel mirasını devralma fırsatına sahip oldu.

Müslümanlara karşı kazandığı zaferlerle İspanya tarihinin en büyük krallarından biri olarak şöhret kazanan III. Fernando'nun saltanat yılları (614-650/1217-1252) aynı zamanda bilim hayatında önemli gelişmelere sahne oldu. Bilhassa edebîyat alanında Kastilya topraklarında önemli gelişmelerin yaşandığı bu devirde kralın himayesinde gerçekleştirilen bir dizi telif faaliyeti de İspanyol Edebîyatı'nın gelişimine katkı sağladı.

²³ Önalp, *İspanyol Edebîyatı Tarihi*, 23.

²⁴ David Abresu, “De Pelayo a Belay la Batalla de Covadonga segun los Historiadores Arabes”, *Bulletin of Spanish Studies*, 88/3 (2011), 321-322.

2.1. El Libro de los Doze Sabios

Müslümanlara karşı siyasî başarıların yaşandığı Kastilya-León Kralı III. Fernando devrinde Doğu Edebiyatı'nın izlerinin görüldüğü bazı edebî çalışmaların hazırlandığı bilinmektedir. III. Fernando'nun oğlu Prens Alfonso'nun iyi bir şekilde tahsil görmesi amacıyla hazırlattığı *El Libro de los Doze Sabios* adlı anonim eser, siyaset eğitime dair bilgiler ihtiva etmekte olup kimi araştırmacılar tarafından Kastilya Edebiyatı'nda İslâmî etkinin görüldüğü ilk yapıtlardan biri olarak kabul edilmektedir.²⁵ *Tratado de la Nobleza y Lealtad* adıyla da bilinen ve yaklaşık olarak 635/1237 yılında hazırlanan bu eserin Batı literatüründe hikmetli sözlerin yer aldığı eserlerin yanı sıra İslâm dünyasında bilgelik edebiyatı türünü harmanlayarak İspanyol Edebiyatı'nda bu türün ilk örneğini sunduğu yönünde görüşler mevcuttur.²⁶

İber Yarımadası'nda Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki kültürel ilişkilerin yoğunlaştığı III. Fernando'nun saltanat yıllarında muhteviyatında doğu etkisi olduğu düşünülen *El Libro de los Doze Sabios* adlı yapıtın kaleme alınmasının yanı sıra doğu menşeli bir eser olan Huneyn b. İshak'ın (ö. 260/873) *Nevâdirû'l-Felâsife* adlı eserinin Kastilyaca'ya tercüme edilmesi İspanyol Edebiyatı'nda önemli bir kilometre taşıdır.

2.2. Huneyn b. İshak (ö. 260/873) - Nevâdirû'l-Felâsife (Libro de los Buenos Proverbos)

Abbâsîler'in hâkimiyetinin başladığı ilk asır, başta Bağdat olmak üzere Abbâsî topraklarında yaşayan gayrimüslim âlimlerin katkılarıyla Yunan, Fars ve Süryani bilim geleneklerinden felsefe ve edebiyat gibi alanlarda önemli eserlerin Arapça'ya kazandırıldığı önemli bir devir olarak dikkat çekmektedir. Bu süreçte Abbâsî hükümdarları saraylarında Hristiyan ve Yahudi âlimleri himaye etmeleri onların telif ve tercüme faaliyetleri Müslümanların bilgi birikiminin gelişmesine ve Arapça bilim literatürünün zenginleşmesine zemin hazırladı. IX. asra gelindiğinde Bağdat şehrinde Abbâsî sarayında himaye edilen Hristiyan âlimler arasında Huneyn b. İshak bilimsel faaliyetleriyle öne çıktı.

Huneyn b. İshak, özellikle felsefe ve tıp alanında Hipokrat, Platon, Ptolemy ve Galen gibi âlimlerin eserlerini Yunanca'dan Arapça'ya tercüme ederek şöhret kazandı.²⁷ Daha ziyade yaptığı tercümelerle öne çıkan bir tercüman olsa da onun edebiyat alanında kaleme aldığı *Kitabu'l Adâbu'l Felâsife* başlığıyla da bilinen *Nevâdirû'l-Felâsife* eseri bu devrin hikemiyât²⁸ türündeki önemli yapıtlarındandı. Antik Yunan ve Helenistik devirde yaşayan filozofların, devlet adamlarının ve şairlerin sözlerine yer veren yapıt, müteakip yıllarda bu türde telif edilen eserler için iyi bir örnek haline geldi.²⁹ Ağırlıklı olarak ahlakî temaların işlendiği bu yapıt zamanla Endülü's'e ulaşarak Hristiyanlar arasında da ilgi görmeye başladı.³⁰ XIII. asra

²⁵ Fernando de Castilla III, *El Libro de los Doze Sabios*, ed. John Kevin (Madrid: Real Academia Española, 1975), 71; Angel Salcedo y Ruiz, *Resumen Historico-Critico de la Literatura Española* (Madrid: Saturnino Calleja Fernandez, 1876), 90-91. Miguel Asin Palacios, *Dante ve İslam*, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2010), 333.

²⁶ Rafael Ramos, "Para la tradicion del Libro de los Doce Sabios", *Literatura Medieval y Renacentista en Espana: Lineas y Pautas*, ed. Natalia Fernandez Rodriguez- Maria Fernandez Ferreiro (Salamanca: SEMYR, 2012), 844.

²⁷ Francisco Rodriguez Adrados, *Greek Wisdom Literature and the Middle Ages* (Bern: Peter Lang, 2009), 15.

²⁸ Hikemiyât türü eserler hikmetli sözlerin bir araya getirilerek hazırlandığı yapıtlar olarak bilinmektedir. Ortaçağ İslam dünyasında ve Avrupada birçok örneğine rastlanmaktadır.

²⁹ Ahmet Pirinç, "Erken Dönem İslam Düşüncesinde Hikemî Gelenek ile Felsefî Düşüncenin Diyalektiği Üzerine: Huneyn b. İshak'ın Nevâdirû'l-Felâsife Örneği", *İslâmî Araştırmalar* 31/2 (2020), 280-281.

³⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 958.

gelindiğinde eser Arapça'dan Kastilya topraklarında Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edildi. Bahsi geçen anonim tercümenin Kastilya-León Kralı III. Fernando tarafından teşvik edildiği tahmin edilmektedir.³¹

Nevâdirû'l-Felâsife'nin Kastilya versiyonu üretildikten sonra İber Yarımadası'nda hazırlanan bazı yapıtlarda bu esere referanslar olduğu görülmektedir. Söz gelimi X. Alfonso'nun himayesinde hazırlanan *General Estoria* adlı kroniğin yanı sıra Aragon Kralı I. Jaime'nin (ö. 675/1276) telif ettiği *Libre de Saviesa* adlı eserlerinde bahsi geçen Kastilya versiyondaki bilgilerden istifade edildiği düşünülmektedir.³² Eserin ayrıca Endülüs'te yaşayan Yehuda el-Harizî'nin imzasını taşıyan *Sefer Musre ha-filosofim* başlıklı bir İbranice tercümesinin bulunduğu ve başta Sem Tob de Carrion (ö. 771/1369) olmak üzere sonraki devirlerde yaşayan Yahudiler arasında ilgi gördüğü yönünde iddialar da mevcuttur.³³

İslâm-Doğu Edebîyatı menşeli eserlerin Kastilya topraklarında tanındığı III. Fernando devri önemli bir sürecin başlangıcını temsil etmektedir. 650/1252 yılında vefat eden III. Fernando'nun Sevilla Katedralindeki mezarında yer alan kitabe, onun hâkimiyeti altında yaşayan Müslümanların dillerine yönelik ilginin canlı bir şahididir.³⁴ Oğlu X. Alfonso tarafından Kastilya, Latince, İbranice ve Arapça olmak üzere dört dilde hazırlatılan bu kitabe, bu yıllarda Müslümanların dillerine ve kültürlerine önem verildiğini göstermektedir.³⁵

3. X. Alfonso Devrinde (650/1252-683/1284) İslâm/Doğu Edebîyatı'na Yönelik Faaliyetler

III. Fernando'nun vefatıyla 650/1252 yılında Kastilya-León kraliyet tacını giyen X. Alfonso, babasından geniş sınırlara sahip bir devlet ve çok kısa bir süre önce ele geçirilen Kurtuba, Murcia ve Sevilla gibi şehirlerdeki İslâm ilmi ve kültürel mirasını devraldı. Prenslik yıllarında babasıyla birlikte Müslümanlara karşı askeri mücadelelerde yer alan X. Alfonso, zamanla onların kültürüne aşina olmaya başladı.³⁶ O, erken yaşlarında Trivium ve Quadrivium bilimlerini ihtiva eden Liberal Sanatlar'da³⁷ tahsil görmesinin yanında astronomi, astroloji, agronomi, gemoloji, tarih ve edebîyat gibi farklı bilim dallarında kendisini geliştirdi.³⁸ X. Alfonso'nun emriyle hazırlanan *Las Siete Partidas* adlı kanun külliyatında bir kralın sahip olması gereken meziyetler arasında onun bilimin her alanıyla ilgilenmesinin ona ne gibi faydalar sağlayacağına dair şu ifadelerle yer verilmektedir:

³¹ Juan Vernet, *Avrupa İslam'a Neler Borçlu?*, çev. Nesrin Karavar (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 209.

³² Christy Bandak, "La Version Castellana del 'Libro de Los Buenos Proverbios'", *Rilce* 22/1, (2006), 3.

³³ Sem Tob de Carrion hakkında bkz: Peter Cole, "Shem Tov Arduetiel", *The Dream of the Poem* (Princeton: Princeton University Press, 2007), 289-292. Carlos Alvar, *Traducciones y Traductores* (Madrid: Centro de Estudios Cervantinos, 2010), 85.

³⁴ Tom Nickson, "Remembering Fernando Multilingualism in Medieval Iberia", *Viewing Inscriptions in the Late Antique and Medieval World* (Cambridge Cambridge University Press, 2015), 180.

³⁵ <https://ballandalus.wordpress.com/2015/04/22/7657/> erişim tarihi 7.12.2024.

³⁶ Cayetano J. Socarras, *Alfonso X of Castile: A Study on Imperialistic Frustration* (Barcelona: Ediciones Hispam, 1976), 122. Nicasion Salvador Miguel, "La Labor Literaria de Alfonso X y el Contexto Europeo", *Alcanate* IV (2005), 82.

³⁷ Gramer, mantık ve retorik disiplinlerini ihtiva eden Trivium ile aritmetik, geometri, astronomi ve müzik disiplinlerini ihtiva eden Quadrivium bilimleri Ortaçağ Avrupası'nın eğitim hayatında temel sayılan Yedi Liberal Sanat'ın temeliydi. Ayrıca bkz: Paul Abelson, *The Seven Liberal Arts: A Study in Medieval Culture*, Teachers' College, New York, 1906.

³⁸ Jay Ruud, "Alfonso X", *Encyclopedia of the Medieval Literature* (New York: Facts on File, 2006), 14; Socarras, *Alfonso X of Castile*, 121.

“Bir kral bilimleri öğrenmek için istekli olmalıdır. Çünkü onlar aracılığıyla egemenlerin havasını anlayacak ve bunlarla ilgili nasıl hareket edeceğini daha iyi bilecektir. Dahası nasıl okuyacağını bilerek, sırlarını daha iyi saklayabilecek ve iyi yapamayacaklarında usta olacaktır.”³⁹

X. Alfonso, *Las Siete Partidas*'ta yer alan bu ifadelere uygun bir şekilde kendisini bilimin her alanında geliştirmeye vakfetti. Zamanla İslâm bilim ve kültürüne de ilgi duyan kral, otuz bir yaşında Kastilya-León tahtına çıktığında kendi çağında Avrupa'da eşine az rastlanır bir bilgi birikimiyle çok yönlü bir entelektüel karaktere sahipti. Onun bu özellikleri, kral olduktan sonra farklı dinlerden entelektüelleri sarayında himaye etmesini ve kraliyet topraklarında bilimsel faaliyetleri teşvik etmesini mümkün kıldı. Bu sayede X. Alfonso, âlimleri himaye edip bilim ve kültürün gelişmesini teşvik etmesi yönüyle Ortaçağ Avrupası'nın en aydın hükümdarlarından birisi olarak tebarüz etti.

Hristiyanların ve Yahudilerin yanı sıra belli bir sayıda Müslüman tebaayı idare eden Kastilya-León Kralı X. Alfonso'nun kendisinden önceki İspanyol krallarından farklı olarak Müslümanların kültürlerine ve ilmî birikimlerine ilgi göstermesinin altında yatan saikler arasında onun bilgiye ulaşmak konusundaki çabası ve öğrenme tutkusu sayılabilir. X. Alfonso'nun sarayı Hristiyan, Müslüman ve Yahudi âlimlerin yanı sıra farklı kültürel geleneklere ev sahipliği yapıyordu. Kral, daha önce Hristiyan İspanya'da tanınmayan bilimsel eserleri tanımak ve bu eserlerde yer alan bilgiden istifade etmek konusunda son derece hevesliydi. Bu sebeple o, başta Endülüs olmak üzere İslâm dünyasında Müslüman âlimler tarafından telif edilmiş Arapça bilimsel eserleri Kastilyaca'ya tercüme etme teşebbüsünde bulundu.

Çok yönlü bir entelektüel olarak kendisini yetiştirdikten sonra Kastilya kraliyet tacını giyen X. Alfonso'nun saltanat yıllarında bilimsel canlanmayı teşvik etmesinin yanında Kastilyaca'nın gelişimine büyük bir önem verdiği anlaşılmaktadır. O zamana kadar bütün Avrupa'da olduğu gibi İber Yarımadası'nda da Latince bilim ve kültür dili olarak entelektüel çevrelerde yaygınlık kazanırken kral Kastilyaca'nın daha geniş kitlelerce tanınması ve bir bilim dili haline gelmesi konusunda müspet adımlar attı. Kralın Latince'yi ihmal ederek Kastilyaca'yı resmî dil haline getirme yolundaki gayretleri kimi araştırmacılar tarafından onun “Kastilyaca nesrinin kurucusu” olarak anılmasını sağlayacaktı.⁴⁰ X. Alfonso'nun yeğeni olan Don Juan Manuel (ö. 749/1348), kralın himayesinde hazırlattığı bilimsel eserlerin sadece elit sınıf tarafından değil halk tarafından da anlaşılabilmesi kaygısı güderek bu metinlerde olabildiğince yabancı kelimelerden arınmış sadece bir dil tercih edilmesini telkin ettiğini zikretmektedir.⁴¹

Prenslik yıllarından itibaren astronomi, tarih ve teoloji gibi alanlara ilgi duyan X. Alfonso'nun edebîyata olan özel tutkusu onun muhtelif konularda kaleme aldığı şiirlerde açıkça görülmektedir.⁴² Babası III. Fernando'nun kendisinin yetişmesi için hazırlattığı *Libro de los Doze Sabios*, İspanyol Edebiyatı'nda İslâm-Doğu Edebiyatı'nın yansımalarının görüldüğü ilk eserlerin başında yer alırken bu eserlerin büyük bir çoğunluğu X. Alfonso devrinde telif ya da tercüme edildi. Farklı dinlerden ve milletlerden âlimleri sarayında himaye eden X. Alfonso,

³⁹ Alfonso X el Sabio, *Las Siete Partidas* (Madrid: Imprenta Real, 1807), 2/36-37.

⁴⁰ Juan Jose Fernandez Delgado, “Alfonso X el Sabio, Creador de la Prosa Castellana”, *Toletum: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo* 58 (2011), 96.

⁴¹ Don Juan Manuel, *Crónica Abreviada* (Minneapolis: Burgess Publishing Company, 1958), 38.

⁴² Socarras, *Alfonso X of Castile*, 122.

salтанatı boyunca muhtelif bilim dallarında eserlerin telif ve tercüme edilmesini teşvik etti. Onun astronomi, astroloji ve gemoloji gibi alanlarda Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme ettirdiği çalışmalar arasında edebî eserler dikkat çekmekteydi.⁴³

İslâm Edebîyatı'nın ortaya çıktığı ilk asırlarda Doğu İslâm topraklarındaki çok sayıda edip yetişirken onlar farklı temaları işleyen eserler telif ettiler. Bu asırlar Arap Edebîyatı'nın yanında İran ve Hint topraklarındaki edebî birikimin Müslümanlar tarafından tanınmaya başladığı devreye tekaddüm etmektedir. Özellikle VIII-IX. asırlarda başta Abbâsî başkenti Bağdat'ta yürütülen tercüme faaliyetleriyle bölgedeki Müslümanlar edebîyat alanında çok önemli yabancı eserlere aşına oldular. Müteakip yıllarda bu tercüme İslâm dünyasının diğer bölgelerine taşınıp daha geniş kitleler tarafından okunarak popüler hale geldi. Hint kökenli olduğu düşünülen *Kelile ve Dimne* ve *Sindbad Hikâyeleri*'nin yanı sıra *Binbir Gece Masalları* Abbâsî topraklarında Arapça'ya tercüme edildikten bir süre sonra Endülüs'e ulaştı. Bahsi geçen eserler Endülüs'te büyük ilgi görürken zamanla bu anlatılar kuzeydeki Hristiyan İspanya topraklarında da tanınmaya başladı. Hristiyan İspanya topraklarındaki bu tanıma sürecinin en önemli aşaması hiç şüphesiz Kastilya-León Kralı X. Alfonso devriydi. Zira derin bir edebî birikime sahip olan kral, Doğu kökenli bu eserlere ilgi duyup himayesindeki âlimlere bu yapıtları Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme ettirdi. Bahsi geçen eserlerin tercüme süreçlerini ve takip eden yıllarda İspanyol Edebîyatı'nda yarattığı etkileri ayrı başlıklar halinde ele almak yerinde olacaktır.

3.1. Kelile ve Dimne (Calila y Dimna)

Hız. Muhammed, Dört Halife ve Emevîler devrinde birtakım edebî eserler verilmişse de İslâm dünyasında edebîyat alanında ilk önemli eserler ekseriyetle VIII-IX. asırlardan itibaren Abbâsî devrinde üretildi. Abbâsî halifelerinin kültürel himayesinde Bağdat şehrinde gerçekleştirilen telif ve tercüme faaliyetleri edebîyat alanında zengin bir literatürün ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu yıllarda telif edilen eserler kadar farklı dillerde Arapça'ya kazandırılan eserler de İslâm Edebîyatı'nın ilk devrinde önemli yapıtlar olarak öne çıktı. Bahsi geçen eserlerden biri de *Kelile ve Dimne* idi.⁴⁴ Hint kökenli olduğu yönünde yaygın bir kanaat bulunan bu eserin Hindistan'da *Pança-tantra* başlığı altında toplanan masallardan oluştuğu düşünülmektedir.⁴⁵ İbnü'n-Nedîm (ö. 344/995) *el-Fihrist*'inde yapıtın kökenine dair şu ifadelerle yer vermektedir:

“Kelile ve Dimne kitabına gelince, hakkındaki bilgi ihtilafıdır, bazıları eseri Hintlilerin yazdığını söylerler, bu konuda kitabın başında bilgi verildi. Bazıları ‘Eşkânîyan hükümdarları onu meydana getirdi, Hintliler kendilerine nispet etti.’ derler. Bir kısım kişiler ise “Büzürgmîhr cüzler halinde yazdı.” derler. Konuyu en iyi Allah bilir.”⁴⁶

Kelile ve Dimne, Abbâsî başkenti Bağdat şehrinde saraya yakın entelektüellerden Abdullah b. Mukaffa tarafından Arapça'ya tercüme edildi.⁴⁷ Takip eden yıllarda İslâm dünyasının

⁴³ Leonard Patrick Harvey, “The Alfonsine School of Translators: Translations from Arabic into Castilian Produced Under the Patronage of Alfonso the Wise of Castile (1221-1252-1284), *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland* 109/1 (1977), 113.

⁴⁴ John Esten Keller, *Alfonso X, El Sabio* (New York: Twayne Publishers, 1967), 46.

⁴⁵ Ebü'r-Reyhan el-Birûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 102.

⁴⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 958.

⁴⁷ Sâid el-Endülüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 64.

farklı bölgelerinde taşınmaya başlayıp Müslüman edipler arasında popüler hale geldi. Eserin tanındığı bölgelerden biri de İslâm dünyasının en batısında yer alan Endülüs coğrafyası oldu. Eserin Endülüslü âlimlerin doğu İslâm topraklarına gerçekleştirdikleri ilmî seyahatler ve bu bölgelerden âlimlerin Endülüs'e ziyaretleri sayesinde bölgeye taşınması makul bir ihtimal olarak görülmektedir.

Bağdat şehrinde Arapça'ya tercüme edilen eser, müteakip asırlarda Endülüs'e ulaşım bölgedeki Müslüman ediplerin ilgisini çekti. Yapıt, zamanla Arapça'ya taşınarak İslâm Edebîyatı'na büyük ilgi duyan Yahudiler ve Hristiyanlar arasında da tanınmaya başladı.⁴⁸ XIII. asrın ortalarına gelindiğinde İslâm kültürüne ilgisiyle maruf olan Kastilya-León Kralı X. Alfonso'nun dikkatini çeken eser, onun emriyle 649/1251 yılında Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edildi. Onun henüz krallık tacını giymesinden önce tercüme ettirdiğini düşünülen bu eser Batı'da yerel bir dile tercüme edilen Doğu kökenli ilk hikâyedir.⁴⁹

Kelile ve Dimne, Kastilya kraliyet sarayında Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edildikten sonra Avrupa'da daha geniş kitleler arasında ilgi görmeye başladı. Nitekim eserin ilki yaklaşık olarak 674/1275-684/1285 yılları arasında Juan de Capua tarafından *Directorium Humanae Vitae* (İnsan Hayatının Mürşidi) başlığıyla, ikincisi ise 711/1311 yılında Raimundus de Beziars tarafından *Liber Kalilae et Dimneae* başlığıyla gerçekleştirilen toplam iki Latince versiyonu ortaya çıktı.⁵⁰

Kelile ve Dimne, XIII. asırda ilk olarak Kastilyaca'ya ardından Latince'ye tercüme edildikten sonra Avrupa'da yetişen bazı Hristiyan yazarlara eserlerinde ilham kaynağı olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Bu Hristiyanlardan birisi de hayatının büyük bir kısmını Müslümanlarla ortak bir çevrede geçiren Ortaçağ Katalan Edebîyatı'nın öncüsü kabul edilen Ramon Llull (ö. 716/1316) idi. Otobiyografik eseri *Vita Coetanea*'da Mallorca Adası'nda Müslüman bir köleden Arapça öğrendiğini zikreden Katalan âlim diğer alanlarda olduğu gibi edebîyat alanında da önemli eserler verdi.⁵¹ Edebîyatın yanı sıra teoloji ve felsefe gibi alanlarda kendi çağına kadar yaşamış önemli Müslüman âlimleri yakından tanıyıp telif ettiği eserlerde bu yapıtlardan istifade etti. Onun edebîyat alanındaki en meşhur eserlerinden biri olan *Llibre de les Besties* adıyla da bilinen *Llibre de Meravelles*, muhteviyat bakımından *Kelile ve Dimne* ile benzer birtakım özelliklere sahiptir. Nitekim kimi araştırmacılar tarafından iki eserde de ana kahramanların hayvan olmasına dayanarak Katalan âlimin eserindeki anlatısının büyük ölçüde *Kelile ve Dimne*'nin Arapça versiyonuna dayandığı görüşünü savunulmaktadır.⁵² Söz gelimi Josep Puig Montada, *Llibre de Meravelles* adlı eserde filin tilkiye anlattığı hikâyenin doğrudan *Kelile ve Dimne*'den alındığını iddia etmektedir.⁵³

⁴⁸ Luis M. Giron-Negron, "How the Go-Between Cut Her Nose: Two Ibero-Medieval Translations of a Kalilah wa Dimnah Story", *Under the Influence: Questioning the Comparative in Medieval Castile*, ed. Cynthia Robinson- Leyla Rouhi (Leiden and Boston: Brill, 2005), 231.

⁴⁹ Keller, Alfonso X, *El Sabio*, 48; Simon R. Doubleday, *The Wise King: A Christian Prince, Muslim Spain, and the Birth of the Renaissance* (New York: Basic Books, 2015), 105-106; Jose S. Gil, *La Escuela de Traductores de Toledo y Sus Colaboradores Judios* (Toledo: Diputacion Provincial, 1985), 83.

⁵⁰ Cristiana Tabernero, "El 'Libro de Calila y Dimna' Redactado en Latin por Raimundo de Beziars", *Rilce* 8 (1992), 295. Gil, *La Escuela de Traductores de Toledo*, 83.

⁵¹ Ramon Llull, *Vita Coetanea*, ed. A. C. Ocana (Amsterdam: John Benjamin Publishing, 2017), 88.

⁵² Edward J. Neugaard, "The Sources of the Folk Tales in Ramon Llull's *Llibre de les besties*", *The Journal of American Folklore* 333 (1971), 334.

⁵³ Josep Puig Montada, "Ramon Llull and the Islamic Culture of Mediterranean", *Islamic Thought in the Middle Ages*, ed. Anna Akasoy, Wim Raven (Leiden-Boston: Brill, 2008), 513.

Hristiyan İspanya topraklarında Kelile ve Dimne'nin Kastilyaca versiyonun tanınmaya başlamasıyla bu esere ilgi duyduğu tahmin edilen bir diğer Hristiyan yazar Don Juan Manuel idi. Kastilya-León Kralı X. Alfonso'nun yeğeni olan bu yazar, edebîyatın yanı sıra tarih ve siyaset gibi muhtelif konularda eserler verdi. Onun *El Conde Lucanor* adlı çalışması Ortaçağ İspanyol Edebîyatı'nın en popüler hikâye kitaplarından biri olarak bilinmektedir. Don Juan Manuel, İspanyol edipler arasında doğu kökenli hikâye geleneğinden beslenen en önemli yazarlardan biri olarak dikkat çekmektedir.⁵⁴ Bir süre Benî Ahmer Devleti başkenti Gırnata'da Müslümanlarla ortak bir çevrede yaşayan yazarın *El Conde Lucanor* adlı eserinde tıpkı *Kelile ve Dimne*'de olduğu gibi ikili diyaloglara ve birtakım ahlakî öğütlere yer vermesi onun eserlerden ilham almış olabileceğini düşündürmektedir.⁵⁵

3.2. Binbir Gece Masalları (Las Mil y Una Noches)

Ortaçağ İslâm Edebîyatı'nda hikâye türünün en mutena örneklerinden biri olarak dikkat çeken *Binbir Gece Masalları*, 264 masaldan oluşmaktadır. Yazarı ve kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmayan bu eser hakkında İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. Abdûs el-Cehşîyarî'nin (ö. 332/943) farklı konularda Hint, Yunan ve İran menşeli bin masalı toplamaya niyet ettiğini ancak henüz dört yüz seksen masalı bir araya getirdiğinde vefat ettiğini zikretmektedir.⁵⁶ *Binbir Gece Masalları*, başta Abbâsî toprakları olmak üzere zaman içerisinde İslâm dünyasının farklı bölgelerinde olduğu gibi Endülüs'te de tanınmaya başladı. Endülüs'te popüler hale gelen bu anlatı daha sonraki yıllarda farklı edebî geleneklere merak duyan Kastilya-León Kralı X. Alfonso tarafından ilgiyle karşılanarak Kastilyaca'ya tercüme ettirildi.⁵⁷

Eserin Kastilyaca versiyonunun bölgede tanınmaya başlamasıyla bazı İspanyol yazarların buradaki anlatılardan istifade ettikleri düşünülmektedir. Nitekim Don Juan Manuel'in *El Conde Lucanor* adlı eserinin "Kralın Üç Oğlunu Denemek İstemesi" başlıklı yirmi dördüncü bölümünde *Binbir Gece Masalları*'nda yer alan anlatıların etkisi olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁸ Müteakip yıllarda ise eserin şöhreti İber Yarımadası'nı da aşarak Avrupa'daki edebî çevrelerde yankı buldu. Söz gelimi Donald Mc Grady, Boccacio'nun *Decameron*'unun onuncu bölümünde ve Cesareo de Heisterbach'ın ise *Dialogus Miraculorum* adlı eserinin elli dokuzuncu başlığında yer alan anlatıların konusu ve olay örgüsü bakımından *Binbir Gece Masalları*'nda yer alan evinden uzun süre ayrı kalan adamın eşiyle yaşadığı olaylara dair anlatının pek çok yönden benzerlik arz ettiği sonucuna varmıştır.⁵⁹

3.3. Sindbad Hikâyeleri (Sendebâr)

Ortaçağ İslâm dünyasında en popüler hikâyelerden biri haline gelen *Sindbad Hikâyeleri*'nin kökeni hakkında farklı düşünceler serdedilse de İbnü'n-Nedîm gibi Müslüman âlimler eserin Hint kökenli olduğu görüşüne daha yakındır.⁶⁰ Yirmi altı farklı hikâyeden

⁵⁴ Enes Şanal, "Don Juan Manuel'in Eserlerinde İslâm Kültürü ve Müslümanlar", *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 5/1 (2023), 59-77.

⁵⁵ Luiz Teofilo Gil Cuadrado, "La Influencia Musulmana en la Cultura Hispano-Cristiana Medieval" *Anaquel de Estudios Arabes* 13 (2002), 52.

⁵⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 958.

⁵⁷ Brian A. Catlos, *Kingdoms of Faith: A New History of Islamic Spain* (New York: Basic Books, 2018), 323.

⁵⁸ Catlos, *Kingdoms of Faith*, 372.

⁵⁹ Donald Mc Grady, "Un Cuento de las Mil y Una Noches en Boccacio, Lope de Vega, Calderon, Corneille, Lesage y otros", *Bulletin Hispanique* 105-2 (2003), 466-467.

⁶⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 958.

oluşan eserde ahlakî öğelerin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir.⁶¹ Bu eserin 651/1253 yılında kralın kardeşi Fadrique tarafından tercüme ettirildiği tahmin edilmektedir.⁶² *Libro de los Engaños et los Ensañamientos de las Mujeres* (Kadınların Hileleri ve Tuzakları) başlığıyla Kastilya'ya taşınan eserin tercüme edilmesine X. Alfonso'nun etkisi olduğuna yönelik iddialar da mevcuttur.⁶³ X. Alfonso ya da kardeşi Fadrique tarafından Doğu-İslâm Edebîyatı'na yönelik ilgisinin bir tezahürü olarak Arapça'dan Kastilya'ya kazandırılan *Sindbad Hikâyeleri*, böylece ilk kez bir Batı diline tercüme edilerek Avrupa'da tanınmaya başladı.

3.4. İbn Fâtik - Muhtârü'l-Hikem (Bocados de Oro)

Hayatının önemli bir bölümünü Mısır coğrafyasında geçiren İbn Fâtik (XI. asır), telif ettiği eserlerle Ortaçağ İslâm dünyasının en şöhretli edipleri arasında yer aldı. Bilimsel faaliyetlerinin yanı sıra o Fâtîmîler devrinde Mısır'da siyasi birtakım görevler de üstlendi. İbn Fâtik, kaynakların şahadetine göre devrin seçkin âlimleri olan İbnü'l-Heysem'den matematik ve astronomi, meşhur hekim Ali b. Rıdvan'dan tıp alanında tahsil gördü.⁶⁴ *El-Vasaya vel-Emsal ve Siretü'l-Müstansir* başlıklı eserlerin yazarı olsa da ona büyük şöhretini kazandıran *Muhtârü'l-Hikem* adlı edebî yapıtı oldu.

İbn Fâtik'in eski çağdan kendi devrine kadar yaşamış muhtelif filozofların, devlet adamlarının ve âlimlerin özlü sözlerine yer verdiği *Muhtârü'l-Hikem* adlı eseri Ortaçağ İslâm Edebîyatı'nda türünün mutena örneklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Onun eserini hazırlarken farklı kaynak gruplarından istifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim yazar ağırlıklı olarak Antik Çağ'da yaşayan filozofların ve devlet adamlarının sözleri ve anlatılarına yer verdi. Ayrıca onun Abbâsîler devrinin büyük hekim ve tercümanı Huneyn b. İshak'ın *Nevâdirü'l-felasife* adlı eserinden istifade ettiği yönünde görüşler de mevcuttur.⁶⁵

İber Yarımadası'nda kendi çağına kadar yaşayan Hristiyan krallardan farklı bir entelektüel portre çizen X. Alfonso, Müslümanların edebî birikimini tanıma ve Arapça edebî eserleri halkının istifadesine sunabilmek adına son derece gayretliydi. Kral bu ilgi ve gayretin bir tezahürü olarak *Muhtârü'l-Hikem* adlı eseri *Bocados del Oro* adıyla Kastilya'ya tercüme ettirdi. Yapıt, X. Alfonso'nun tercüme ettirdiği Arapça-Doğu menşeli edebî eserler arasında Batı edebî çevrelerinde en yoğun ilgiyi gören yapıtlardan biriydi. Nitekim eser, yaklaşık olarak 668/1269-679/1280 yılları arasında Joannes Procida tarafından *Liber Philosophorum Moraliū Antiquorum* başlığıyla Kastilya'dan Latince'ye tercüme edildi.⁶⁶ Eserin Latince versiyonunun ortaya çıkması Batı dünyasında daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından tanınmasını kolaylaştırdı. *Muhtârü'l-Hikem*'in XIII. asırda ilk kez bir Batı diline

⁶¹ Jose S. Gil, *La Escuela de Traductores de Toledo*, 84.

⁶² Sendebâr, ed. Angel Gonzalez Palencia (Madrid-Granada: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946); Julio Cesar Santoyo, "La Edad Media", *Historia de la Traducción en España*, ed. Francisco Lafarga- Luis Pegenaute, Salamanca (Salamanca: Ambos Mundos, 2004), 55.

⁶³ Marta Hara Cortes, "De Balneator del Sendebâr a Senescalus de los Siete Sabios: Del 'Exemplo' al Relato de Ficción", *Revista de Poética Medieval* 29 (2015), 146; Arnald Steiger, "Tradición y Fuentes Islámicas en la Obra de Alfonso el Sabio", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos* 3 (1955), 146.

⁶⁴ İbn Ebû Useybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, thk. Nizar Rıza (Beyrut: Darü'l-Mektebetü'l-Hayat, 1965), 560.

⁶⁵ Mübeşşir İbn Fâtik, *Muhtârü'l-Hikem ve Mehâsinü'l-Kelim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 11; Marta Haro Cortes, "Una Nuevo Testimonio Fragmentario de los Bocados de Oro", *Revista de Literatura Medieval* 8 (1996), 11-12.

⁶⁶ Mübeşşir İbn Fâtik, *Muhtârü'l-Hikem*, 16.

tercüme edildikten sonraki asırlarda sırasıyla Sevilla (901/1495), Salamanca (905/1499), Toledo (916/1510), Valencia (929/1522) ve Valladolid (934/1527) şehirlerinde olmak üzere Avrupa'da beş farklı zamanda basılması eserin Batı Edebiyatı'nda ne kadar ilgi gördüğünü tasdik etmektedir.⁶⁷

Bocados de Oro adlı Kastilyaca versiyonun zamanla bölgedeki Hristiyanlar arasında tanındığı ve bazı eserlerin hazırlanmasında yapıta başvurulduğu görülmektedir. Ortaçağ'da İber Yarımadası'nın en önemli kanun külliyatı kabul edilen *Las Siete Partidas* ve Don Juan Manuel'in muhtelif çalışmalarının yanı sıra *La Gran Conquista de Ultramar* gibi eserlerin hazırlanmasında *Bocados de Oro*'dan istifade edildiği yönünde iddialar mevcuttur.⁶⁸ Eserin İbranice'ye tercüme edilmesinden sonra başta İber Yarımadası olmak üzere Avrupa'daki Yahudiler üzerinde etkili olduğuna dair görüşler de mevcuttur. İbn Cebir, Joseph İbn Sebara, Abraham ben Selomo İbn Hasday ve Petrus Alfonsi gibi İber Yarımadası'nda Müslümanlarla ortak bir çevrede yaşayan Yahudi entelektüellerin çalışmalarında bu eserdeki malzemeden istifade ettikleri düşünülmektedir.⁶⁹

3.5. Sırru'l-Esrar (Poridad de Poridades)

Ortaçağ'da hem Avrupa'da hem İslâm dünyasında büyük bir şöhrete sahip olan *Sırru'l-Esrar* adlı eser Aristoteles ile öğrencisi İskender arasındaki diyaloglardan oluşan edebî bir yapıttır. Eserin Aristoteles tarafından kaleme alındığına dair yaygın bir kanaat mevcutsa da kimi araştırmacılar yapıtın daha sonraki devirlerde üretildiği görüşünü benimsemektedir. Doğu kökenli edebî eserlerin önemli bir kısmında olduğu gibi bu eserin Müslümanlarla tanışması da Abbâsiler devrinde gerçekleşti. Nitekim Abbâsiler'in ilmi ve kültürel yönden ikbal çağını yaşadıkları yıllarda Bağdat şehrinde faaliyetlerini sürdüren Nesturi kökenli Hristiyan tercüman Yuhanna b. Bitrik (ö. 200/815), eseri ilk kez Arapça'ya tercüme etti. Zamanla İslâm dünyasında popüler hale gelen eser XII. asra gelindiğinde Philip de Tripoli tarafından *Secretum Secretorum* başlığıyla Latinceye aktarıldı.⁷⁰ XIII. asırda eser, Doğu Edebiyatı'na yakın ilgisiyle maruf olan X. Alfonso'nun emriyle 654/1256 yılında *Poridad de Poridades* başlığıyla Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edildi.⁷¹

XII. asırda Arapça'dan Latince'ye, XIII. asırda ise Kastilyaca'ya tercüme edilen *Sırru'l-Esrar*'ın aynı süreçte Yehuda el-Harizî tarafından İbranice'ye aktarılması yapıtın Yahudiler tarafından tanınmasına katkı sağladı.⁷² Eserin Latince, Kastilyaca ve İbranice versiyonlarının Avrupa'da tanınmasıyla anlatının daha geniş çevrelere ulaştığı görülmektedir. X. Alfonso'nun emriyle hazırlanan *Las Siete Partidas* adlı kanun külliyatının hazırlanmasında başvurulmuş kaynaklardan birinin *Sırru'l-Esrar* olduğuna dair iddialar

⁶⁷ Linda T. Darling, "Mirrors for Princes in Europe and the Middle East: A Case of Historiographical Incommensurability", *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times*, ed. Albrecht Classen (Berlin-Boston: De Gruyter, 2013), 231.

⁶⁸ Adrados, *Greek Wisdom Literature*, 21

⁶⁹ Sergio Guadalajara Salmeron, *Bocados de Oro: Edición Crítica y Estudio* (Madrid: Universidad Complutense/Facultad de Filología Doktora Tezi, 2020), 66.

⁷⁰ Aristoteles, *Secretum Secretorum*, ed. Hugo O. Bizzarri (Valencia: Publicacions de la Universitat de Valencia, 2010), 62; Hugo A. Bizzarri, "Difusión y Abandono del 'Secretum Secretorum' en la Traducción Sapiencial Castellana de los Siglos XIII-XIV", *AHDLMA* 63 (1996), 100.

⁷¹ Doubleday, *The Wise King*, 65; Bizzarri, "Difusión y Abandono del 'Secretum Secretorum'", 99; Keller, *Alfonso X, El Sabio*, 46.

⁷² Alvar, *Traducciones y Traductores*, 92.

mevcuttur.⁷³ Zira külliyyatın ikinci kısmının birçok yerinde Aristoteles ve İskender'e atıflar olması bu iddianın doğru olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁷⁴ XIII. asırda Avrupa'nın önemli siyasî figürlerinden Aragon Kralı I. Jaime'nin bu eseri kısmi olarak *Libre de Saviesa* başlığıyla Katalanca'ya tercüme ettirdiğini düşünülse de kimi araştırmacılar bu çalışmanın bahsi geçen eserden etkilenen ayrı bir çalışma olduğu kanaatindedir.⁷⁵

Sonuç

İber Yarımadası'nın Müslüman ve Hristiyan tarihi kaynakları, bölgede yaşayan Hristiyanların çok erken devirlerden itibaren İslâm Edebiyatı'na ilgi gösterdiklerine dair birtakım anekdotlar sunmaktadır. Kurtubalı Alvarus'un *Indiculus Luminosus*'unda yer alan Endülüsteki dindaşlarının Arapça edebî eserlere hayranlık duyduklarına yönelik ifadeleri bu ilginin en azından IX. asır gibi çok erken bir devirde başladığını teyit etmektedir. Müteakip asırlarda Müslümanların edebî birikiminden istifade ettiğini bizzat dile getiren Petrus Alfonsi ve benzer Hristiyanlar, bölgede yetişerek önemli eserler verdiler. XII. asrın ilk çeyreğinde Toledo ve İber Yarımadası'nın muhtelif şehirlerinde başlatılan Arapça'dan Batı dillerine yönelik tercüme hareketi ağırlıklı olarak tıp, felsefe ve astronomi gibi alanlara yoğunlaşıp edebiyat alanındaki Arapça eserler bu asırda yeterince ilgi görmedi. XIII. asra gelindiğinde ise Kastilya topraklarında İslâm Edebiyatı'na yönelik ilgide kayda değer bir artış görüldü. Bu durumun yaşanmasında asrın ortalarında Kurtuba, İşbilîye ve Mürsiye gibi Endülüsteki şehirlerinin Kastilya-León topraklarına katılması ve bu şehirlerdeki Müslümanların sahip olduğu edebî birikimin Hristiyanlar tarafından daha yakından tanınmaya başlaması etkili oldu. Bahsi geçen şehirleri kraliyet topraklarına katan III. Fernando, edebiyata ilgili bir kral olarak İspanyol Edebiyatı'nda Doğu etkisi bulunan ilk eserlerden biri olan *El Libro de los Doze Sabios*'u hazırlamakla kalmayıp İslâm dünyasında şöhret kazanan Huneyn b. İshak'ın *Nevâdirü'l-Felâsife* adlı eserini Kastilyaca'ya tercüme ettirdi.

Ortaçağ'da İslâm topraklarında yaşamış Müslüman edipler tarafından kaleme alınan ya da Hint ve Fars edebî geleneklerinden tercümeler yoluyla İslâm dünyasına taşınan eserlerin Hristiyan İspanya'da en yoğun olarak tanındığı devir hiç şüphesiz X. Alfonso'nun saltanat yılları oldu. Bilginin her türlüüne ilgi duyan, kendisini bir kraldan ziyade çok yönlü bir entelektüel olarak yetiştiren X. Alfonso, Avrupa'daki çağdaşı olan hükümdarlardan farklı olarak İslâm Edebiyatı'na yoğun ilgi duyarken himayesinde gerçekleştirdiği tercüme faaliyetleriyle Hristiyan Batı'da bu edebiyatın örneklerinin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasının önünü açtı. Nitekim *Kelile ve Dimne*, *Binbir Gece Masalları*, *Sindbad Hikâyeleri*, *Muhtârü'l-Hikem* ve *Sırru'l-Esrar* adlı eserler kralın emriyle Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edilirken bu yapıtlardaki anlatılar çok kısa bir süre sonra Ramon Llull ve Don Juan Manuel gibi İber Yarımadası'nda yaşayan Katalan ve İspanyol yazarlara bazı eserlerinde malzeme sundu. Bu devirde Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edilen bu eserlerin şöhreti müteakip asırlarda Avrupa'nın diğer bölgelerine yayılıp belli bir okuyucu kitlesine hitap etmekle kalmayıp Batı Edebiyatı'nın önemli temsilcilerine ilham verdi. Bu devirde Hristiyan İspanya üzerinden tercümelerle Avrupa'ya taşınan edebî eserlerin modern dönemin Batı Edebiyatı'nda dahi izleri görülebilmektedir.

⁷³ Juan Udaondo Allegre, *The Spanish Hermes and Wisdom Traditions in Medieval Iberia* (Rochester: Durham University Press, 2024), 52.

⁷⁴ Alfonso X el Sabio, *Las Siete Partidas*, 283.

⁷⁵ Alvar, *Traducciones y Traductores*, 93.

VIII-XV. asırlar arasında Müslümanların idaresi altında kalan Endülüs coğrafyası, ilk asırlardan itibaren bilim, kültür ve sanatta büyük bir ilerleme kaydederek İslam dünyasının en önemli medeniyet havzalarından biri haline geldi. Bu süreçte bölgede edebîyat alanında farklı dinlere mensup edipler yetişip Endülüs edebiyatının gelişimine büyük katkılar sağladılar. Başta Abbâsî toprakları olmak üzere doğu İslâm dünyasında telif ve tercüme edilen edebî eserler, IX-X. asırlardan itibaren Endülüs'e taşınarak bölgedeki edebî çevrelerinde ilgi görmeye başlarken Mozaraplar ve Araplaşmış Yahudiler de bu eserlere aşina oldular. Bahsi geçen eserlerin Kastilya-León Kralları III. Fernando ve X. Alfonso devirlerinde Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edilmesi, İslâm edebî birikimin Hristiyan İspanya topraklarında geniş kitleler tarafından tanınmasına zemin hazırladı. Endülüs'ten taşınan bu yapıtlar müteakip asırlarda İber Yarımadası'nın ötesindeki Avrupa topraklarında da tanındı. Avrupalı edipler, bahsi geçen yapıtlardaki olay örgüsü ve kahramanlardan etkilenecek Batı dünyasında daha önce örneğine rastlanmayan doğu esintisinin görüldüğü eserler kaleme almaya başladılar. Bahsi geçen eserlerde yer alan İslâmî öğelerin izleri modern Batı Edebîyatı'nda dahi görülebilmektedir.

Kaynakça | References

- Abresu, David. "De Pelayo a Belay la Batalla de Covadonga segun los Historiadores Arabes", *Bulletin of Spanish Studies*, 88/3 (2011), 321-340.
<https://doi.org/10.1080/14753820.2011.574357>
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Endülüs Medeniyetinin Tesirleri". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. 4, ed. Mehmet Özdemir, 509-522 İstanbul: Siyer Yayınları, 2018)
- Ahbâru Mecmua. thk. İbrahim Ebyari. Beyrut: Darü'l Kitabul Mısırî, 1979.
- Alfonso X el Sabio. *Las Siete Partidas*. Madrid: Imprenta Real, 1807.
- Allen, Roger. *An Introduction to Arabic Literature*. Cambridge: University Press, Cambridge, 2000.
- Alvar, Carlos. *Traducciones y Traductores*. Madrid: Centro de Estudios Cervantinos, 2010.
- Alvaro de Córdoba. *Indiculus Luminosus*. thk. Jacques Paul Migne. 121. Paris: Patrologia Latina, 1852.
- Aristoteles. *Secretum Secretorum*. ed. Hugo O. Bizzarri. Valencia: Publicacions de la Universitat de Valencia, 2010.
- Asin Palacios, Miguel. *Dante ve İslâm*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2010.
- Bandak, Christy. "La Version Castellana del 'Libro de Los Buenos Proverbios'". *Rilce* 22/1 (2006), 1-12. <http://dx.doi.org/10.15581/008.22.26403>
- Bizzarri, Hugo A. "Difusion y Abandono del 'Secretum Secretorum' en la Traducion Sapiencial Castellana de los Siglos XIII-XIV", *AHDLMA* 63 (1996), 95-137.
- Bsoul, Labeeb Ahmed. *Translation Movement and Acculturation in the Medieval Islamic World*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Catlos, Brian A. *Kingdoms of Faith: A New History of Islamic Spain*. New York: Basic Books, 2018.
- Cole, Peter. "Shem Tov Arduziel" *The Dream of the Poem*. Princeton: Princeton University Press, 2007, 289-292.
- Cortes, Marta Haro. "De Balneator del Sendebar a Senescalus de los Siete Sabios: Del 'Exemplo' al Relato de Ficción". *Revista de Poetica Medieval* 29 (2015), 145-175.
- Cortes, Marta Haro. "Una Nuevo Testimonio Fragmentario de los Bocados de Oro". *Revista de Literatura Medieval*, 8 (1996), 9-28.
- Cuadrado, Luiz Teofilo Gil. "La Influencia Musulmana en la Cultura Hispano-Cristiana Medieval". *Anaquel de Estudios Arabes* 13 (2002), 37-65.
- Darling, Linda T. "Mirrors for Princes in Europe and the Middle East: A Case of Historiographical Incommensurability". *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times*, ed. Albrecht Classen. 223-242. Berlin-Boston: De Gruyter, 2013.
- Diez, Mariano Brasa. "Alfonso X el Sabio y Traductores Españoles". *Cuadernos Hispanoamericanos* 410 (1984), 21-33.
- Don Juan Manuel. *Crónica Abreviada*. Minneapolis: Burgess Publishing Company, 1958.
- Doubleday, Simon R. *The Wise King: A Christian Prince, Muslim Spain, and the Birth of the Renaissance*. New York: Basic Books, 2015.
- Ebü'r-Reyhan el-Birûnî. *Tahkîku Mâ li'l-Hind*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Fernandez Delgado, Juan Jose. "Alfonso X el Sabio, Creador de la Prosa Castellana". *Toletum: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Historicas de Toledo* 58 (2011), 85-105.

- Fernando de Castilla III. *El Libro de los Doze Sabios*, ed. John Kevin. Madrid: Real Academia Española, 1975.
- Gil, Jose S. *La Escuela de Traductores de Toledo y Sus Colaboradores Judios*. Toledo: Diputacion Provincial, 1985.
- Giron-Negron, Luis M. "How the Go-Between Cut Her Nose: Two Ibero-Medieval Translations of a Kalilah wa Dimnah Story". *Under the Influence: Questioning the Comparative in Medieval Castile*. ed. Cynthia Robinson- Leyla Rouhi. 231-259. Leiden and Boston: Brill, 2005. https://doi.org/10.1163/9789047405986_013
- Gonzalez Palencia, Angel. *Historia de la Literatura Arabigo-Española*. Barcelona: Editorial Labor S.A., 1945.
- Gonzalez Palencia, Angel. "Endülüs'te Mozarap, Yahudi ve Aljamiado Yazını". çev. Uğur Boran. *Şarkiyat Mecmuası* 38 (2021), 207-217. <https://doi.org/10.26650/jos.869555>
- Harvey, Leonard Patrick. "The Alfonsine School of Translators: Translations from Arabic into Castilian Produced Under the Patronage of Alfonso the Wise of Castile (1221-1252-1284)". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland* 109/1 (1977), 140-153.
- İbn Bessâm eş-Şenterinî. *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezire*. 1. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Darü'l Fîkr 1998.
- İbn Ebû Useybia. *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*. thk. Nizar Rıza. Beyrut: Darü'l-Mektebetü'l-Hayat, 1965.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Jesus Horta, Maria. "Ortaçağ İspanyol Epik Edebîyatı Üzerinde Arap Edebîyatı Etkisi". *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 22 (2003), 93-129.
- Kahyaoğlu, Yasin, Mısır, Fatma Zehra. "Genel Hatlarıyla Endülüs Arap Edebiyatı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2019), 67-86.
- Keller, John Esten. *Alfonso X, El Sabio*. New York: Twayne Publishers, 1967.
- Mansoor, Menahem. "Islam and Judaism: Encounters in Medieval Times". *Hebrew Studies* 26/1 (1985), 103-113.
- Mc Grady, Donald. "Un Cuento de las Mil y Una Noches en Boccacio, Lope de Vega, Calderon, Corneille, Lesage y otros". *Bulletin Hispanique* 105/2 (2003), 465-481.
- Molina, Celia del Moral. "Huellas de la Literatura Árabe Clásica en las Literaturas Europeas: Vías de Transmission". *Confluencia de Culturas en el Mediterraneo*. ed. Francisco A. Muñoz Muñoz. 193-215. Granada: Universidad de Granada Servicio de Publicaciones, 1993.
- Moses b. Ezra. *Kitabu'l-Muhadara ve'l-Mudakara*. Madrid: Universidad Complutense/Facultad de Filología, Doktora Tezi, 2015. (Montserrat Abumalham, Edición, traducción y estudio del Kitab Al-Muhadara Wal-Muhakara de Mose Ibn Ezra).
- Mu'temid İbn Abbâd. *Poesias*. Madrid: Instituto Hispano-Arabe de Cultura, 1987.
- Mübeşşir İbn Fâtik. *Muhtârü'l-Hikem ve Mehâsinü'l-Kelim*. çev. Osman Güman, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neugaard, Edward J. "The Sources of the Folk Tales in Ramon Llull's Llibre de les besties". *The Journal of American Folklore* 84/333 (1971), 333-337.

- Nickson, Tom. "Remembering Fernando Multilingualism in Medieval Iberia". *Viewing Inscriptions in the Late Antique and Medieval World*. 170-186. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Önalp, Ertuğrul. *İspanyol Edebîyatı Tarihi*. Ankara: Onur Yazın-Dil Merkezi, 1988.
- Petrus Alfonsi. *Disciplina Clericalis*. çev. William Henry Hulme. Cleveland: Western Reserve University, 1919.
- Pirinç, Ahmet. "Erken Dönem İslâm Düşüncesinde Hikemî Gelenek ile Felsefî Düşüncenin Diyalektiği Üzerine: Huneyn b. İshak'ın Nevâdirü'l-Felâsife Örneği". *İslâmî Araştırmalar* 31/2 (2020), 280-297.
- Puig Montada, Josep. "Ramon Llull and the Islamic Culture of Mediterranean", *Islamic Thought in the Middle Ages*. ed. Anna Akasoy- Wim Raven. 503-519. Leiden-Boston: Brill, 2008.
- Ramon Llull. *Vita Coaetanea*. ed. A. C. Ocana. Amsterdam: John Benjamin Publishing, 2017.
- Ramos, Rafael. "Para la tradicion del Libro de los Doce Sabios", *Literatura Medieval y Renacentista en Espana: Lineas y Pautas*. ed. Natalia Fernandez Rodriguez- Maria Fernandez Ferreiro. 843-853. Salamanca: SEMYR, 2012.
- Rodrigo Jimenez de Rada. *De Rebus Hispaniae*. çev. Juan Fernandez Valverde. Madrid: Alianza Editorial, 1989.
- Rodriguez Adrados, Francisco. *Greek Wisdom Literature and the Middle Ages*. Bern: Peter Lang, 2009.
- Ruud, Jay. "Alfonso X". *Encyclopedia of the Medieval Literature*. 14-15. New York: Facts on File, 2006.
- Sâid el-Endelüsî. *Tabakâtü'l-Ümem*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Salcedo y Ruiz, Angel. *Resumen Historico-Critico de la Literatura Española*. Madrid: Saturnino Calleja Fernandez, 1876.
- Salvador Miguel, Nicasion. "La Labor Literaria de Alfonso X y el Contexto Europeo". *Alcanate* IV (2005), 79-99.
- Santoyo, Julio Cesar. "La Edad Media", *Historia de la Traduccion en Espana*, ed. Francisco Lafarga, Luis Pegenaute. 23-174. Salamanca: Ambos Mundos, 2004.
- Sendebär. ed. Angel Gonzalez Palencia. Granada-Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, 1946.
- Sergio Guadalajara, Salmeron. *Bocados de Oro: Edicion Critica y Estudio*. Madrid: Universidad Complutense/Facultad de Filologia, Doktora Tezi, 2020.
- Sela, Shlomo. *Abraham İbn Ezra and the Rise of Medieval Hebrew Science*. Leiden: Brill, 2003.
- Shamma, Tarek. "Translating into the Empire: The Arabic Version of Kalila wa Dimna". *The Translator* 16 (2009), 65-86.
- Socarras, Cayetano J. *Alfonso X of Castile: A Study on Imperialistic Frustration*. Barcleona: Ediciones Hispam, 1976.
- Steiger, Arnald. "Tradicion y Fuentes Islamicas en la Obra de Alfonso el Sabio". *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islamicos* 3 (1955), 93-109.
- Şanal, Enes. "Don Juan Manuel'in Eserlerinde İslâm Kültürü ve Müslümanlar". *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 5/1 (2023), 59-77.
- <https://doi.org/10.54132/akaf.1285050>

- eş-Şeka, Mustafa Muhammed. “İbn Abdürrabbih”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/281-283. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tieszen, Charles. *Christian Identity amid Islam in Medieval Spain*. Leiden: Brill, 2013.
- Tolan, John. “Petrus Alfonsi”. *Medieval Jewish Civilization*, ed. Norman Roth. 496-497. New York: Routledge, 2003.
- Udaondo Allegre, Juan. *The Spanish Hermes and Wisdom Traditions in Medieval Iberia*. Rochester: Durham University Press, 2024.
- Vernet, Juan. *Avrupa İslâm’a Neler Borçlu?*. çev. Nesrin Karavar. İstanbul: Say Yayınları, 2019.